

УДК (062.552)(477.83-25)“1899/2019”

ГЛУШКО МИХАЙЛО

доктор історичних наук, професор кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка

HLUSHKO MYKHAYLO

a Doctor of History, a professor at the Ivan Franko Lviv National University Ethnology Subdepartment

Бібліографічний опис:

Глушко, М. (2019) «Материяли до українсько-руської етнології» – історичне видання наукового товариства імені Шевченка у Львові (до 120-річчя початку друку). *Народна творчість та етнологія*, 3 (379), 5–24.

Hlushko, M. (2019) *Materials for the Ukrainian-Ruthenian Ethnology* – Historical Edition of Shevchenko Scientific Society in Lviv (On the Occasion of the 120th Anniversary of the Publication Beginning). *Narodna tvorchoist ta etnolohiya* [Folk Art and Ethnology], 3 (379), 5–24.

«МАТЕРИЯЛИ ДО УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ» – ІСТОРИЧНЕ ВИДАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ (до 120-річчя початку друку)

Резюме / Summary

This year it is the 120th anniversary since the first volume of one of the most important serial editions of Shevchenko Scientific Society – *Materials for the Ukrainian-Ruthenian ethnology* – has been published. The history of its plan and practical implementation, first of all, with the efforts of Fedir Vovk and Mykhailo Hrushevskyi, as well as the reasons of the long-term preparation of the edition, the main purpose and the change of the collection official title, etc. are ascertained with the attraction of various kinds of sources.

It is established: an issue of a separate ethnological collection for publication of ethnographic, archaeological and anthropological materials is raised by Fedir Vovk in one of his letters to Mykhailo Hrushevskyi (February 21, 1896). Basing himself on the experience of European and American researchers, the scientist believes that independent Ukrainian ethnology can be cherished only in an appropriate way – as a new folk discipline. M. Hrushevskyi has supported readily F. Vovk initiative and promoted the ethnologist in the implementation of his idea in life in every possible way.

During the active correspondence between the scientists during 1896–1898, the basic scientific footholds and principles of the scientific studies publication have been coordinated and the contents of the first volume of the new serial edition is formed. However, its preparation and printing have lasted for almost three years – until January, 1899 inclusively, that is the result of various objective and subjective reasons.

Materials for the Ukrainian-Ruthenian Ethnology is the first Ukrainian ethnographic illustrated edition in general and of the Shevchenko Scientific Society in particular, which, in fact, delayed mostly its timely publication.

Materials for the Ukrainian-Ruthenian Ethnology is the only serial edition of the Shevchenko Scientific Society, which official name has been changed thrice – depending on the level of development of *true* or *descriptive* ethnography. During the period, when Fedir Vovk is responsible for the publishing of the ethnological collection, the Society has followed the original publishing project strictly, that is, only ethnographic and archaeological sources have been published.

Before the First World War, the scientific intention of the researchers has been violated, thus folklore and related ethnomusicological materials start to be published, although there is another special serial edition – *The Ethnographic Collection*.

Keywords: *Materials for the Ukrainian-Ruthenian Ethnology*, T. Shevchenko Scientific Society in Lviv, Fedir Vovk, Mykhailo Hrushevskiy, Ivan Franko, ethnology, ethnography, anthropology, archaeology.

З першим томом нового серійного видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові – «Матеріялами до українсько-руської етнології» українські народознавці познайомилися 120 років тому. Особливо з нетерпінням його очікували в Етнографічній комісії, позаяк саме її члени зобов'язувалися опікуватися цим друкованим органом, паралельно з «Етнографічним збірником».

За довголітню історію розвитку української етнології та інших галузей знань гуманітарного профілю вчені багаторазово зверталися до опублікованих на сторінках «Матеріялів...» різних видів джерел (етнографічних, фольклорних, антропологічних, археологічних, музикознавчих), неодноразово давали їм різносторонню характеристику, докладно аналізували творчі здобутки дописувачів тощо [20; 24]. Водночас помітно, що значну частину наукових аспектів, пов'язаних із виходом у світ першого тому цього друкованого органу, сучасники розглядали або мимохідь, або оминали їх зовсім. Зокрема, і досі не з'ясовано ініціатора випуску етнологічного збірника та процес практичної реалізації його почину. Побіжно йшлося також про специфіку назви цього серійного видання і причини, що їх зумовили, характер збірника залежно від наукового редактора тощо. Доброю нагодою з'ясувати ці та інші проблемні питання – є кругла дата початку випуску друкованого органу НТШ у Львові, залучивши для цього якомога ширше коло документальних відомостей.

Спершу ніж вирішувати зазначені питання, стисло нагадаємо історичні передумови видання «Матеріялів...». Зокрема, як відомо, за ініціативою та безпосередньою участю Михайла Грушевського в 1895 році вийшов перший том «Етнографічного збірника». Причину своєї причетності до його випуску вчений пояснив в одному з пер-

ших листів до Федора Вовка (12 лютого 1896 р.): «...Редакцію збірника взяв я на себе – властиво не так редакцію, як завідування ним, аби та справа не зіставалась в проєкті і desideria [бажання. – М. Г.]» [21, с. 113]. Про це саме йшлося і в передмові до збірника. Водночас у ній історик уперше офіційно висловився за створення Етнографічної комісії: «Аби ту справу скорше до життя привести і в курс пустити, тимчасову редакцію [«Етнографічного збірника». – М. Г.] прийняв на себе низше підписаний [М. Грушевський. – М. Г.], в надії, що за якийсь час Товариство сформує для того особну комісію етнографічну» [11, с. VIII]. Цю саму думку професор обстоював у 1897 році – вже як голова НТШ у Львові: «Наплив етнографічних матеріялів і розвій роботи на тім полі ставить на чергу утворення особної етнографічної комісії» [9, с. 16].

Заснували Етнографічну комісію 25 травня 1898 року на спільному засіданні Історично-філософської та Філологічної секцій. Тоді ж обрали перший її керівний склад: головою – Івана Франка, заступником голови – Ф. Вовка, секретарем – Володимира Гнатюка [16, с. 3]. Ця подія, фактично, започаткувала перший етап діяльності нового науково-дослідного підрозділу Товариства – довоєнний (1898–1940).

Нарешті, на початку 1899 року надрукували перший том «Матеріялів до українсько-руської етнології». Його науковим редактором значився Ф. Вовк. Але чому саме цей учений, а не хтось з інших, приміром, М. Грушевський, І. Франко, М. Павлик? Запитання не є риторичним, позаяк із 1887 року Ф. Вовк мешкав далеко від Львова – у Парижі [25, с. XXXVII]. Вочевидь, ця обставина мала б негативно впливати на вирішення різних поточних питань, пов'язаних із підготовкою нового

друкованого органу, – на підбір матеріалів до друку, наукове редагування і вивірення текстів, вичитування версток тощо. Як з'ясуємо далі, ці чинники справді значною мірою затримали своєчасний вихід у світ нового народознавчого видання. Добре усвідомлював їх і М. Грушевський, активний учасник видавничого процесу в НТШ у Львові, але як пересвідчимося згодом, саме він сприймав Ф. Вовка безальтернативним куратором «Матеріалів...» і першим озвучив його відповідну місію в Товаристві.

Цієї думки дотримувався також І. Франко, коли у 1905 році, оцінюючи наукові здобутки Етнографічної комісії, згадав найбільш діяльних її членів, серед яких етнологом уважав тільки Ф. Вовка, а решта знавців українського народу (В. Гнатюк, О. Роздольський, В. Шухевич, М. Зубрицький, Л. Гарматій) були, на його думку, лише етнографами [28, с. 72]. Справді, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. серед перелічених І. Франком осіб лише Ф. Вовк опублікував низку етнологічних праць, зокрема з весільної тематики – «Свадбарските обряды на славянские народы» (1890–1894), «Шлюбний ритуал та обряди на Україні» (1891–1892) та «Свадебные обряды в Болгарии» (1895). Історико-етнологічний характер мала і його розвідка про використання саней у похоронній обрядовості («Сані в похоронному ритуалі на Україні»), вперше опублікована у французькому часописі *Revue des traditions populaires* (1896) [25, с. XLI, LI].

Отже, позаяк наприкінці ХІХ ст. у середовищі українських народознавців був лише один етнолог – Ф. Вовк, очевидно, тільки його зусиллями і можна було підготувати фаховий етнологічний збірник. Ба більше, маємо всі підстави стверджувати: ідея видання «Матеріалів...» належала саме Ф. Вовку. Виникла вона у 1896 році під час його обміну думок з М. Грушевським. Приводом послугувало обговорення змісту першого тому «Етнографічного збірника», надісланого вченому в Париж наприкінці 1895 року [21, с. 109]. 31 січня 1896 роком

датоване послання уродженця Полтавщини М. Грушевському, в якому етнолог висловив свої загальні враження про це серійне видання: «Етнографічний збірник» Ваш дуже цікавий і дуже добре впорядкований. Подам незабаром про його звістку у «Anthropologie» і «Rev[ue] des trad[it]ions Populaires»» [21, с. 111]. Тоді ж, докладно аналізуючи «Програму до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід, уложену членами Наукового товариства ім. Шевченка», автор листа зробив низку критичних зауважень, серед них і такі: «Розділи про <...> одягу, страву і життє – найслабійші в усій програмі; Етнологія у їх перемішана з folk-lore і оповідач замість описання хати і її частки дасть Вам повірки про хату, замість описання рибальського або мисливського начиння – напише, що рибальство є у доброму або нікчемному стані; про еволюційні погляди на котрих тепер держиться уся етнографія – нічого вже й казати: їх і сліду немає. Те ж і у звичаях; весілля опишуть Вам, та тільки так, що ви знатиме, що бувають на весіллі і дружки, й бояре, і каравай – та й годі, а того, що Вам треба, ніхто Вам не скаже, бо йому й у голову не прийде, що се треба. Мені ся річ досить знакома...» [21, с. 111].

Через два тижні (12 лютого 1896 р.) М. Грушевський запропонував Ф. Вовку конкретну співпрацю з НТШ у Львові: «Але от що – чи не взяли б Ви на себе переглянути надіслані товариству матеріали етнографічні, вибрати те, що годиться, зробити до них порівняння з матеріалами вже виданими, словом – приладити до друку? За се Вам, великою охотою заплатим; аби тільки ся справа йшла скоро. Напишіть, будьте ласкаві зараз» [21, с. 113].

У відповіді від 21 лютого Ф. Вовк охоче погодився впорядковувати етнографічні матеріали, але за певних умов. Тоді ж етнолог запропонував М. Грушевському випускати цілком окреме етнологічне видання: «...Треба-б було подумати про те, щоб видавати етногр[афічні] матер[іали] не як при-

йдеться, а хоч у якій небудь системі – хоч би оттак, наприклад, як друкуються вони у болгарському “Сборнику за народни умотворенія” (хоч ця система мені не дуже подобається – занадто філологічна: там-бо тільки філологі <...> і ні однісінького етнолога). Чи не краще було б зовсім виділити з “Записок” усю етнологію і видавати Етнологічний збірник, додавши туди ж і антропологію, і *палеонтологію*¹ чи передісторичну археологію. (Так принаймні роблять американці і німці у виданнях <...> “Archiv für Anthrop[ology]” і “Zeitschrift für Ethnologie” і “Mitteilung der Anthrop[ology] Gesellsch[aft]”» [21, с. 115].

Отже, 21 лютого 1896 року можна вважати знаменною датою для української етнології з двох причин. Саме в цей день уперше була озвучена ініціатива стосовно видання нового друкованого органу Товариства – окремого етнологічного збірника. По-друге, Ф. Вовк як ініціатор цього почину орієнтувався лише на провідні західноєвропейські (передусім на німецькомовні) та американські етнологічні часописи, що перш за все передбачало високі вимоги до пропонованих до друку матеріалів, а водночас і західноєвропейські стандарти їх наукового опрацювання.

В умовах дефіциту кваліфікованих фахівців у тогочасному НТШ у Львові реалізувати цей задум було дуже складно, що добре усвідомлював М. Грушевський: «Що до спеціалізації “Збірника” [етнологічного. – М. Г.], то трудно її перевести, бо не маємо ані антропологів, ані археологів, ані етнологів. Однак, як би Ви піднялися уложити особний том етнологічний, то він міг би вийти особним томом, хоч і в тій же серії» [21, с. 116], – зізнався він Ф. Вовку в листі від 5 березня 1896 року.

На щастя, відсутність у Товаристві фахівців з етнології, антропології та археології не стала нездоланною перешкодою для втілення ідеї Ф. Вовка в життя. Заслуга в цьому передусім М. Грушевського. Як великий оптиміст і неперевершений організатор наукового процесу, історик відразу проинявся цією ідеєю й активно почав її підтримувати

та пропагувати. Зокрема, вже у звіті про наукову роботу НТШ у Львові в 1895 році, підготовленому М. Грушевським до загальних зборів Товариства і датованому 19 лютого (3 березня) 1896 року (через неповних два тижні (!) з дня датування листа, в якому Ф. Вовк висловився за окреме видання етнологічних матеріалів), стверджувалось, що «останніми часами заявився участю в обробленню матеріалів етнологічних звісний етнолог д. Хв. Вовк (Th. Volkov) в Парижі» [8, с. 10]. Процитоване викликає зацікавлення ще й тому, що автор доповіді миттєво почав розрізняти чи навіть протиставляти поняття «матеріали етнологічні» та «матеріали етнографічні». Як відомо, другий їх вид публікували в «Етнографічному збірнику»: «Товариство хотіло би довести як скорше до того, аби виходило два томи “Етнографічного збірника” на рік, бо етнографічного матеріалу <...> не бракує, а збірник наш тепер являється самотнім спеціальним видавництвом для публікування матеріалів етнографічних на цілу Україну-Русь», – зазначалося в цій же доповіді [8, с. 10–11].

Наступний етап реалізації задуму Ф. Вовка – обговорення з М. Грушевським самого проекту етнологічного видання. Зокрема, у посланні від 13 березня 1896 року вчений завів мову про одночасну підготовку двох томів «Матеріалів...» протягом календарного року: «З тим, що знайдеться у мене і що я маю надію добути з України од своїх кореспондентів, – мені здається, що сей рік можна буде спорудити книжки зо дві: одну видати, наприклад, у Серпні, а другу у кінці або у початку Січня того року» [21, с. 117]. Вже тоді Ф. Вовк думав про щорічну підготовку трьох і навіть чотирьох томів етнологічного збірника: «Знаючи, що у кого питати, я й сподіваюсь, що матеріалів назбираємо досить і досить доброго; так що на той рік може можна буде вже подумати і про 3 або й 4 книжки на рік (більше не треба), а також і про більше етнологічний характер видання. Сподіваючись також, що можна бути добути

й дещо з Галичини, особливо як що Ви доручите се декому з Ваших слухачів, що їхати-муть у літку на села» [21, с. 118].

«Отже ж, якщо Товариство й Ви Добродію згоджуєтесь передати <...> усю редакцію «Збірника» цілком до моїх рук, то я беруся за се з дорогою душею і прошу зараз же прислати мені усі матеріали які маєте», – такими словами завершив Ф. Вовк перше предметне обговорення проекту нового народознавчого видання [21, с. 118]. Водночас дослідник висунув М. Грушевському сім конкретних вимог, які вважаємо за доцільне процитувати дослівно. Хоча б задля загального уявлення про первісний задум відповідального редактора, а також про його засади, характер і методи наукової та редакційної роботи:

«1) Щоб на *сей рік* не побільшувать ні формату, ні товщини книжок; видати не більше *двох* (як написано угорі).

2) Щоб мені забезпечено було принамні *чотири* великих малюнка (у цілу сторону) або відповідне число маленьких до кожної книжки, якщо не можна *більше*. За дуже рідкими виїмками малюнки мають бути зроблені *пером* (за для цинкографії, котра коштує дешевше, ніж фототипія).

3) Мати хоч 10 гульд[енів] на кожну книжку на малюванне пером з фотографій того, чого я не зможу намалювати сам.

4) Щоб заголовки і оглави збірника були друковані, окрім українською, також і по французькому, як се роблять чехи у їхньому «Českomu Lidovi».

5) Щоб мені застережено було право мінятися збірником, з якими я знайду потрібними виданнями і посилати примірники деяким вченим, товариствам і окрімним особам.

6) Щоб мені посилалась хоч *одна* (друга) *коректура*.

Нарешті ж, позаяк Ви сами балакали про мої літературні праці, починали розмову завше про заробіток, а тут окрім часу і праці доведеться ще робити чимало видатків на пошту і особливо на книжки, то я думав би, що слід би було, щоб Товариство визначило мені на се яку допомогу...» [21, с. 118–119].

Однак відповідь М. Грушевського від 31 березня 1896 року глибоко засмутила Ф. Вовка. По-перше, згідно з рішенням Президії Товариства щорічний обсяг етнологічного збірника міг сягати тільки 10–12 аркушів. По-друге, у зв'язку з фінансовими проблемами його видання можна було запланувати лише на весну 1897 року [21, с. 119].

Утім, незважаючи на зазначені обставини, Ф. Вовк пообіцяв професору вчасно підготувати рукопис першого тому нового серійного видання: «Будемо втішатись хоч тим, що на 1897 р. матеріалу буде більше і з його можна буде зробити кращий вибір», – писав він М. Грушевському в листі від 5 травня 1896 року [21, с. 120]. Відповідальний редактор також зобов'язувався надіслати на початку 1897 року підібрані тексти і малюнки до Львова [21, с. 120].

Відтак між Ф. Вовком і М. Грушевським запанувала тривала (майже піврічна) мовчанка. Її порушив голова НТШ у Львові на початку 1897 року з нагадуванням такого змісту: «Час би приступити до реалізації Етнологічного Збірника. Я Вас повідомляю в своїй часі, що Вид[д]іл прийняв в загальних рисах проект збірника» [21, с. 122].

Це нагадування не було зайвим, позаяк наближалися звітні збори Товариства. Крім цього, саме на початку календарного року завжди складали і затверджували видавничий план. Уперше новий народознавчий збірник включили до видавничого списку НТШ у Львові на засіданні його Президії 19 лютого 1897 року. Зокрема, тогочасне протокольне рішення керівного органу Товариства гласило: «Прийнято внесення проф. Грушевського щодо видавництва Товариства на р. 1897, а то: а) публікації етнографічні розширити, іменно же видати збірник етнологічний (Вовка з Парижа)...» [1, арк. 58 зв.]. Про нього мовилось і в опублікованому джерелі, з одним лише важливим уточненням: «Між иньшими видати том материялів етнологічних *під ред[акцією]* д. Ф. Волкова [курсив наш. – М. Г.] в Парижі» [17, с. 1]. У повідомленні «З Товариства: Рух в видавництвах»

за 1897 рік, у рубриці «Розпочинають ся друкувати», першим пунктом значилось: «Етнольоґічні Матеріяли, т. I» [18, с. 1]. Отже, у лютому 1897 року у видавничій царині Товариства задум уродженця Полтавщини почав набувати конкретних обрисів.

24 лютого нарешті зголосився Ф. Вовк, який запропонував М. Грушевському зміст першого тому етнологічного збірника. Він передбачав аж чотири матеріали самого відповідального редактора: передмову, матеріали про археологічні здобутки Вікентія Хвойки у Києві, українське рибальство на Дунаї та про стару церкву в Малині на Волині. Дві етнографічні розвідки належали М. Могильченку («Гончарство у с. Олешні у Чернігівщині» та «Українські будівлі у с. Полошки у Чернігівщині»), якого Ф. Вовк назвав у листі чомусь Могилянським. Інші матеріали належали трьом авторам: Олександрові Гриші («Весілле у Гадяцькому повіті з Полтавщини»), Юліану Тальку-Гринцевичу («Українська колонізація Сибіру») та Михайлові Максимовичу («Збірничок весільних пісень»). Крім цього, Ф. Вовк особисто планував подати до цього тому «Матеріялів...» дві власні програми («Програму до збирання весільних звичаїв»; «Програму до етнографії життя»), «Дрібні речі» та «Покажчик Explication des dernière» [21, с. 123]. Опис змісту майбутнього етнологічного збірника автор листа завершив словами надії: «Щодня сподіваюсь одібрати матеріали про святих *Дикарева* і дещо з Галичини від *Кордуби*, котрі давно вже обіцялись. Якщо надійдуть, то може змінять трохи зміст. А те ж, якби у Вас що знайшлося з *Галицького* матеріалу (бо мій як бачите увесь чисто український) підходящого, то те ж добре було б додати (тільки не *folklore*)» [21, с. 123].

3 березня 1897 року на черговому засіданні Президія Товариства постановила «вислати етнольоґічні матеріяли п. Вовкови в Париж» [1, арк. 60 зв.]. Що це були за матеріали – довідуємося з листа М. Грушевського до Ф. Вовка, який сучасні дослідники дату-

ють початком 1897 року: «В Товариства екупа матеріялів і сими днями пошлемо Вам на перегляд. Зверніть увагу на матеріяли по ремеслам п. Гнатюка і про Гуцулів (Мосори). Статя Кордуби піде в “Записки”, лише остановка за кольоровими знимками», – писав голова НТШ у Львові [21, с. 126].

7 березня Ф. Вовк проінформував М. Грушевського про те, що одержав деякі його матеріали, але серед них не виявив статті В. Гнатюка про ремесла. Розвідку Михайла Мосори про гуцулів учений уважав компілятивною, але дуже цікавою. «Треба буде викинути дещо з історичних домислів і публіцистики, а решта вийде добре», – наголосив автор листа [21, с. 129]. Крім цього, у зазначеному посланні Ф. Вовк наполягав на тому, що розвідку Мирона Кордуби не слід друкувати в «Записках НТШ»: «А де Кордубині орнаменти, знов таки кажу, що не слід би Вам їх тягти до “Записок”. Мало Вам хіба історії, філології і фольклору? А найголовніше се мішанина: історик і філолог на їх і не подивляться, а етнолог не стане їх і шукати у історико-філологічному виданні. У “Матеріалах” же вони б мали і свою рацію, і свою ціну. Та може й я б де які примітки зробив – я ж таки колись коло цього поравсь», – стверджував етнолог [21, с. 129].

18 березня 1897 року М. Грушевський вислав Ф. Вовку інші етнографічні матеріали, серед них і розвідки В. Гнатюка, а також нову працю М. Мосори – «Гуцульський словничок» [21, с. 130].

Через тиждень (25 березня) Ф. Вовк дякував голові Товариства за нові матеріали: «Гнатюка праці такі, що кращого й не придумаєш. Де-не-де бракує малюнків, але про се, передивившись ще раз, я напишу Вам осібно. Мосорина Гуцулія – дуже цікава річ, хоч і компелятивна. Напишіть мені, чи дуже треба стерегтись, щоб образити автора: там бачите на мій погляд треба б де що повикидати, то не хотілось би його сердити. Щодо словарця, то я не знаю, чи не краще б може було його оддати до філологічного матеріалу?» [21, с. 131].

Відповідь М. Грушевського не забарилася. 9 квітня 1897 року він писав відповідальному редактору майбутнього етнологічного збірника: «Статтю Мосори можете де в чім поправити або скоротити; щодо словарця, то він перекидався вже кілька років в секції фіольологічній, і я боюсь, що як не вийде він при його розвідці, то знов заляже, але в тім Ваша воля» [21, с. 133]. Тоді ж голова Товариства повідомив Ф. Вовка про те, що прийнято рішення друкувати «Матеріяли...» накладом 500 примірників, однак його обсяг не може перевищувати 12 аркушів [21, с. 133–134]. «Ліпше дати по року такий том, ніж грубший – раз на кілька років», – наголосив керівник науково-дослідної установи [21, с. 134].

Після цього між ученими розгорілася листовна полеміка стосовно диференціації «Записок НТШ», «Етнографічного збірника» та «Матеріялів до українсько-руської етнології». Зокрема, у посланні від 12 травня Ф. Вовк наполягав на тому, щоби розвідки і матеріали, пов'язані з етнологією, були вилучені із «Записок НТШ» і публікувалися лише в «Матеріялах...». Відповідальний редактор нового друкованого органу особливо наполягав на передачі до етнологічного збірника статті М. Кордуби про писанки: «Що до Кордубиної праці, то мені дуже хотілось би мати її до своїх “Матеріялів” і за для неї я охоче посунувсь би з дечим з того, що у мене є, – наприклад з дуже цікавими “Гутірками про коронацію” Дикарива², котрі я маю і котрі більше ідуть до фольклору» [21, с. 135].

Натомість М. Грушевський відстоював свою видавничу позицію. «Що до поділу, то демаркаційну лінію [між] Етнольо[гичними] матер[іалами] і Етногр[афичним] зб[ірником] я дуже добре розумію. Я писав вже Вам, що мені важно було що иньше: я хотів в “Записках” зіставити розвідки про Українські річі з різних галузей, а в “Збірник”, “Матеріяли”, “Памятки”³ etc. винести сирий матеріал, Ви на пункті Етнол[огічних] матер[іалів] тому спротивились. Але знову

зіставляючи в “Записках” історію, я, як писав, хотів прилучити до неї й доісторичну археологію, бо у нас археологією займаються історики, але не етнографи», – писав голова Товариства у листі від 24 червня [21, с. 136]. Тут же він інформував адресата про те, що пересилає йому статтю М. Кордуби, підготовлену за його ініціативою і яка завдала йому (М. Грушевському) чимало клопоту [21, с. 136].

Полеміка між ученими стосовно предметного засягу «Матеріялів...» продовжилася і в наступних листах. Зокрема, 4 червня 1897 року Ф. Вовк запевняв М. Грушевського про те, що відстоює свою думку не з особистих міркувань, а з наукових. Хоча б тому, що «найчастійше не легко бува відділити розвідки од матеріалів і що з розвідок найкращими бувають іменно ті, де найбільше матеріалів, а з матеріалів найкращі – ті, що вже хоч трохи оброблені, мені не хочеться відрізняти розвідки од матеріалів (по етнології)...», – стверджував автор листа [21, с. 137].

Так само Ф. Вовк неухильно наполягав на тому, що археологічні матеріали мають друкуватися в новому серійному виданні: «У сій справі я хотів би звернути Вашу [М. Грушевського. – М. Г.] увагу й на те, що хоч у нас, себто на Україні, доістор[ичною] археол[огією] займаються більше історики, але на усьому світі, починаючи навіть з Московщини се зовсім не так. Скрізь доіст[орична] арх[еологія] злучена з етнологією, ув усіх найвидатніших виданнях (не дурно ж вона й зветься дуже часто палеоетнологією): у “Zeitschrift für Ethnologie”, у “Archiv für Anthropologie”, у виданнях “Mitteilungen” антрополог[ічного] Товар[іства]; у французьких “L’Anthropologie”, “Bulletins de Societes”, у англійському “Journal of anthropological Society”, у американському “The Anthropologist”, у російському “Гласнику”, у італійському “Archivio per Anthropologia e Ethnologia”... скрізь. Се має свою рацію і історичну, і логічну, на котрі я зупинятись не стану, бо се заведе мене дуже далеко» [21, с. 138].

8 червня 1897 року М. Грушевський повідомив Ф. Вовка про те, що питання про етнологічний збірник розглядатиметься на засіданні Історично-філософської секції найімовірніше 7 липня [21, с. 139]. За три дні до цього, тобто 4 липня, відповідальний редактор нового народознавчого видання заадресував голові Товариства лист такого змісту: «Оце ж висилаю Вам разом з цим першу і найголовнішу порцію своїх “Матеріалів”, поспішаючись, щоб вони прийшли до засідання секції. Через це не міг прислати усього разом. Решту зашлю днів через 2–3, а де що з галицького матеріалу може й через тиждень, або що, тим більше, що вона секції відома вже» [21, с. 139–140]. Серед перших матеріалів значилися чотири праці: Ф. Вовка про палеолітичні знахідки в Києві, М. Могильченка про гончарство на Чернігівщині, М. Кордуби про волинські писанки та половина обсягу статті О. Гриши про весілля на Полтавщині [21, с. 140].

Другу частину матеріалів Ф. Вовк вислав до Львова аж 12 липня. Принаймні, цю дату етнолог згадав у гострому за змістом полемічному листі від 16 листопада 1898 року, в якому з'ясовував із М. Грушевським проблеми, пов'язані з друкарнею: «Усі статті, за виїмкою Додатку і т. д., себто того, на чому стоїть тепер друкарня, були вислані Вам двома пакетами: один 4-го липня, а другий 12-го 1897 р. (Поштові квитки лежать передо мною, а також картка од д. Панківського⁴ от 16.VII.1897 зі звісткою, що друга і остатня порція манускриптів одібрана), себто усі разом і завчасу» [21, с. 157].

Історично-філософська секція засідала 7 липня, тобто майже на тиждень раніше, ніж Ф. Вовк надіслав другу частину опрацьованих матеріалів. Однак це не завадило членам цього науково-дослідного підрозділу рекомендувати до друку аж дев'ять розвідок. Принаймні у повідомленні «З Товариства» за травень–вересень 1897 рік стверджується, що М. Грушевський представив на засіданні Секції і запропонував до друку в етнологічному збірнику такі праці: «а) Хв. Вовка про передісторичні знахідки на кирилівській улиці в Києві, б) Могильченка про гончарство в селі Олешні в Чернігівщині, в) О. Гриша про весіле в Гадяцькому повіті в Полтавщині, г) М. Кордуби про писанки на Галицькій Волині, ґ) Хв. Вовка про рибальство на Дунаї, д) В. Гнатюка про кушнірство в Бучацькому повіті, е) О. Мосори⁵ про Гуцулів, ж) Гринцевича про українських переселенців у Сибірі, з) Збірник пісень Максимовича» [15, с. 3]. Члени Секції ухвалили рішення друкувати їх. Щоправда згодом, у листі від 9 липня, М. Грушевський інформував Ф. Вовка про те, що «проект виділення етнологічних матеріалів в особну серію викликав досить сильну опозицію, але перейшов успішно» [21, с. 142].

Була в цьому листі й інша, важлива для Ф. Вовка, новина: «Статі, прислані Вами, я передав до друкарні: почнуть складатись, скоро будуть виготовлені кліші; прошу вказати їм порядок, в яким ті статі вийдуть, і чи будуть мати спільну нумерацію. Взірець паперу Вам пошлють. В сих і інших справах видавництва прошу зноситись з друкарнею безпосередньо» [21, с. 142–143].

Однак етнологічний збірник не дійшов до читача ні в 1897 році, ні в наступному. Майже через півроку (20 грудня 1897 р.) Ф. Вовк жалівся голові Товариства: «Друкування “Матеріалів” зовсім було заснуло без Вас, а тепер оце трохи прокинулось, та й то на біду з помилками» [21, с. 146]. Що більше, із зазначених раніше дев'яти статей, у першому томі «Матеріалів...» виявляємо лише сім: три Ф. Вовка («Передісторичні знахідки на кирилівській улиці у Києві»; «Українське рибальство у Добруджі»; «Сороміцькі весільні пісні, записані М. О. Максимовичом»), М. Могильченка «Гончарство у с. Олешні у Чернігівщині», В. Гнатюка «Кушнірство у Галичині (Поповіданню майстра Юзька Розоського)», О. Гриші «Весілля у Гадяцькому повіті, у Полтавщині» та М. Кордуби «Писанки на галицькій Волині» [23, с. 1–78, 111–210].

Двом задекларованим раніше розвідкам (М. Мосори про гуцулів та Ю. Талька-Гринцевича про українських переселенців у Сибіру) не знайшлося місця ні в цьому томі серійного видання, ні в наступних. І це зважаючи на те, що Ф. Вовк справді готував їх до друку. У посланні до М. Грушевського від 4 липня 1897 року вчений так охарактеризував кожну з них: «Мосори – Гуцули. Досить скорочена: викинуті ліричні рефлексії у передмові, дослідки етимологічні зовсім не наукової ваги і т. і. Кілька малюнків з “Зорі”; Мосори – словарець – прийдеться може додати кілька українських слів у перекладі.

Талько-Гринцевич – Укр[аїнські] переселенці у Сибіру. Маленька замітка трохи історична, трохи статистична, трохи етнографічна. Додав до неї виписку з подорожжя Палласа ⁶ і хочу додати теж виписку з Siewers'a, котрого тут не знайшлося. Кордуба обіцяв зробити у Відні – через це й спізнився (без малюнків)» [21, с. 140].

З пізнішої кореспонденції між Ф. Вовком і М. Грушевським довідуємося про те, що «словарець Мосори» переглядав І. Франко, який дійшов висновку, «що його як є він, ніяк не можна друкувати» [21, с. 148]. В іншому листі до етнолога голова НТШ у Львові зізнався, що І. Франко вважає «дуже слабою» і статтю М. Мосори про гуцулів [21, с. 153]. З цією самою думкою, фактично, погодився і Ф. Вовк як відповідальний редактор етнологічного збірника, коли стверджував, що «статтею Мосори справді можна поступитись, бо вона таки як її не перероблять, усе ж таки не бо-зна що» [21, с. 154].

31 грудня 1898 року І. Франко особисто написав до М. Мосори й обґрунтував причини відхилення його розвідок: «Я переглянув обі Ваші праці про гуцулів і надто признаю їх вартість. На жаль, в такій формі, як вони є, вони не можуть бути друковані. Розправа про гуцулів – се, очевидно, семінарійна праця; для друку Ви мусили б переробити її більш відповідно до наукових вимогів і визискати ті публікації і матеріали, які були опубліковані від часу її написання. Так

само й словник в тій формі, як він є у нас, не надається до друку і мусив би бути впорядкований більш систематично і перероблений практично. Ви лишили багато слів без подання значення, ще більше без пояснень, при укладанні свого словника не користувалися дотеперішньою лексикографією, не заглядали до словника румунського ані малярського, а се же було би к о н е ч н е, щоб Вашу працю могло опублікувати наукове тов[ариство] у своїх виданнях» [26, с. 124].

М. Мосора (1862–1948) як декан Сколівської парафії, що нині у Львівській області, не міг, очевидно, виправити зазначені недоліки, у зв'язку з чим його розвідки не були опубліковані й потім. Відомо також, що оригінал рукопису «Словар гуцульський, зібраний Михайлом Мосорою 1885–1898» нині зберігається в архіві І. Франка Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Подальша доля розвідки польського антрополога й етнолога, лікаря за фахом Ю. Талька-Гринцевича (1850–1936) про українських переселенців у Сибіру нам невідома. У листуванні між Ф. Вовком і М. Грушевським про неї відповідальний редактор згадав лише один раз (16 листопада 1898 р.), як про таку, що відхилили [21, с. 156].

У посланні від 4 липня 1897 року Ф. Вовк зізнався М. Грушевському також про те, що не встиг зробити. Передусім учений не підготував одну з ключових частин нового наукового видання – передмову. За словами етнолога, її зміст мав охоплювати низку наукових аспектів: «Хочу після короткого історичного нарису укр[аїнської] етногр[афії] сказати дещо про її теперішній стан і вияснити напрямом (*етнологічний, а не фольклорний*), на котрий треба повертати у нашій етнографії і котрого має додержуватись видання, з указками на європейський стан науки і видатніші новіші праці у цьому напрямкові» [21, с. 140–141].

Зважаючи на твердження в листі від 16 листопада 1898 року, маємо всі підстави вважати, що свою відому й архіважливу з

наукового та історичного погляду передмову «Від редакції (Дещо про теперішній стан і задання української етнології)» [23, с. V–XIX] дослідник відправив керівництву НТШ у Львові саме 12 липня 1897 року.

Тоді ж, найімовірніше, відповідальний редактор надіслав до Львова дві інші доопрацьовані статті: М. Могильченка «Будівля на Чернигівщині, Глухівського повіту у с. Полошках» [23, с. 79–95] та В. Гнатюка «Народна пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині» [23, с. 96–110]. Статтю М. Могильченка вперше згадав Ф. Вовк в одному з послань до М. Грушевського (24 лютого 1897 р.) [21, с. 123], другу, навпаки, – М. Грушевський у листі до Ф. Вовка (18 березня 1897 р.) [21, с. 130]. Розвідку В. Гнатюка про традиційне харчування Ф. Вовк назвав також серед тих праць, які збирався відправити поштою до Львова через кілька днів після 4 липня 1897 року. До речі, 11 липня цього ж року етнолог перепитував у М. Грушевського стосовно орфографії текстів В. Гнатюка: «Писавши Вам сьогодні забувсь спитатись Вас про одну річ, про котру давно вже хотів спитать. Як бути з матеріалами Гнатюка, що вони написані якоюсь його особистою правописсю? Невже переписувати (бо се легше ніж справляти чи переплавляти)? А може у Вас зетцері [складачі-друкарі. – М. Г.] такі є, що сами наберуть як слід? Напишіть мені про се швидко, бо я через се одложив сей матеріал» [21, с. 143].

Згодом, 20 жовтня 1897 року, в одному зі своїх перших листів, адресованих особисто Ф. Вовку, В. Гнатюк так пояснив специфіку орфографії його народознавчих матеріалів: «Щодо моїх записий з боку формального, то замічу, що й робючи їх, справді мав на меті і лінгвістику. Я є студент філософського факультету і студіюю головню руську літературу і мову <...> Знаючи, як наша фільологія стоїть низько, хоть так богата у нас діалектологія, постановив я собі робити записи в ріжних сторонах нашої країни, можливо найвірніші – оскільки мене ухо не зведе – щоби відтак лінгвісти могли ними

покористуватися. Такими суть і ті записи, що у Вас. Проти зміни правописи в них, я не маю нічо. Проти зміни мови і стилю – також не маю нічо, бо з тих сторін, де я записував тамті матеріали, маю много казок і пісний, котрі вистануть на те, щоби даний діалект спізнати. Зверну лиш Вашу увагу на се, що коли би мали робитися зміни, пр[иміром] з кушнірством, то треба б всьо змінити: мову, стиль і т. д.» [22, с. 11–12].

Аргументи В. Гнатюка були настільки переконливими, що Ф. Вовк подав його матеріали про кушнірство і народне харчування зі збереженням усіх діалектних особливостей західноподільських говірок.

У першому томі «Матеріалів...» опублікували ще одну статтю Ф. Вовка, яку до 7 липня 1897 року вчений ніде не згадував. Маємо на увазі його нову стислу розвідку з незвичним уточненням у назві – «Палеолітичні знахідки на кирилівській улиці у Києві (Додаток до попередньої статті)» [23, с. 211–219]. Уперше автор порушив питання про неї 18 квітня 1898 року в листі до М. Грушевського, розмірковуючи про нові знахідки В. Хвойки: «Особливо треба сказати про нові знахідки д. Хвойки у Києві (на Кирил[івській] ул.), про котрі я маю тепер вже докладніші звістки, на підставі яких багато дечого стало мені далеко яснійшим, доповняючи те, що було у 1-й статті. Через це я хотів би дуже видрукувати й другу статтю як додаток до першої – у I-му томі “Матеріалів”. З тим, щоби окрімні одбитки її зброшуровати разом з одбитками 1-ої статі. Отже ж я дуже просив би Вас повідомити мене: 1) Чи можна буде окрім того, що було намічено у засланому мною до секції змісту 1-го тому – прилучити ще цей додаток (котрий не візьме більш як ½ аркушу (8 стор.), друку 2-х фотогравюр (9 × 12) і 2-х чи 3-х цинкографічних малюнків?...» [21, с. 150].

М. Грушевський особисто був не проти публікації нової статті Ф. Вовка в першому томі етнологічного збірника, а також сподівався на те, що почин ученого підтримають і члени Історично-філософської секції. Однак голову Товариства дуже хвилювало інше – чи

його додаткова розвідка не затримає вчасний вихід «Материялів...». «Але зрештою, якби Ви мали сю статтю зовсім готову і хотіли її конче дати до сього тому, то я не маю нич протів того», – підсумував М. Грушевський у листі від 5 травня 1898 року [21, с. 153].

Довідавшись від голови НТШ у Львові про те, що І. Франко забракував статтю М. Мосори про гуцулів, Ф. Вовк вирішив замінити її своєю. 8 травня вчений пообіцяв М. Грушевському якомога швидше викінчити нове дослідження і надіслати його до Львова. Однак, як засвідчує наступна кореспонденція, мова про рукопис цієї розвідки продовжувалася навіть улітку. Зокрема, 5 липня відповідальний редактор просив у М. Грушевського дозволу на друк додаткової статті про археологічні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві без її «формального» розгляду на засіданні Секції, позаяк це «може тільки задержати й без того дуже спізнене видання» [21, с. 155]. Щоправда, етнолог спізнився з цим проханням, оскільки члени Історично-філософської секції ухвалили рішення про її друк на день раніше – 4 липня. У документі це рішення сформульоване так: «Ухвалено видрукувати в І т. Етнольогічних материялів другу статтю д. Вовка про археологічні нахідки в Київі» [16, с. 4].

Але вихід нового серійного видання у світ затримувався і далі. 10 листопада 1898 року М. Грушевський писав відповідальному редактору: «Я починаю боятись, що Етнольогічні материяли не вийдуть сього року <...> Чи не можна бодай на будуще оминати подібних затягань? Часта поява – річ дуже важна. Тому б я радив не розширяти томів, що виходили б раз на кілька років, а видавати частійші зошити-півтоми, по 6–8 арк. – се могло б виходити щороку. З огляду на се я б конче радив зараз по скінченню І т. зобратись до II тому чи випуску» [21, с. 155–156].

16 листопада Ф. Вовк написав М. Грушевському послання гострого змісту, в якому йшлося і про таке: «Нові і нові стат-

ті», про котрі співа Вам д. Бед[нарський] ⁷ – це мій додаток до Хвойкинських розвідок (9 стор.) і дрібні звістки (7 стор. – усього ж 16 стор. друку)! Що вони здаються новими д. Бед[арському], то се мені не дуже цікаво. Вам же здається мусить бути добре відомо, що вони друкуються по *Вашій же пораді* (принаймні *Додаток*) замість “Гуцулів” Мосори і українців на Сибіру Т[алька]-Гринцевича, *обрахованих і ухвалених Виділом чи секцією, але далеко більших*. Далі йдуть ще не видруковані, але теж обраховані і ухвалені “Програми”, передмова і алфав[ітний] показчик...» [21, с. 156].

Спочатку (21 листопада) М. Грушевський стримано відповів Ф. Вовку, зауваживши: «Лист, котрим Ви мені відповіли, пишеться звичайно тільки тоді, коли хочеться прервати кореспонденцію» [21, с. 160]. Але вже наступного дня (22 листопада), голова Товариства написав інше послання, тобто навздогін попередньому, в якому відмовився від посередництва між НТШ у Львові та Ф. Вовком і перекинув цю функцію «на плечі» І. Франка: «Я маю під своїм безпосереднім доглядом кілька видавництв, і того з мене досить. «Етнольогічні материяли» є видавництвом Етнографічної комісії Т[оварист]ва, головою котрого є др. Франко; в його опіці мають бути й “Етнольогічні матер[іяли]”, а що він є членом виділу і секції, тож може у всіх інстанціях пильнувати інтересів його видавництва. На його ж руки будете ласкаві прислати материяли для докладу секції» [21, с. 161].

Після цього листування між ученими припинилося щонайменше на два роки. Посередництво між Товариством і відповідальним редактором «Материялів...» перебрав І. Франко. 31 грудня 1898 року вчений писав Ф. Вовку: «Ваш рукопис докінчення “Етнол[огічних] материялів” складається. Запізнення вийшло трохи через те, що друкарня переносилася у іншу хату» [27, с. 123]. Інакше кажучи, нове серійне видання НТШ у Львові вийшло у світ лише в січні 1899 року. Принаймні у звіті про роботу Товариства за 1898 рік, який М. Грушевський виголосив на

загальних зборах науково-дослідної установи 2 лютого 1899 року, стверджується про те, що «докінчено розпочатий позаторік I том Матеріялів до українсько-руської етнології» [10, с. 7]. Перший том нового народознавчого збірника фігурує як доконаний факт і в списку поданих доповідачем серійних видань НТШ у Львові: «Етнологічні матеріяли, т. I (ред. Хв. Вовк) звиш 17 арк.» [10, с. 8].

Отже, від озвучення ідеї про потребу видання окремого етнологічного збірника (21 лютого 1896 р.) до втілення задуму в життя (січень 1899 р.) минуло майже три роки. Як засвідчують документальні матеріали, його тривалу підготовку зумовило декілька причин.

Зокрема, збірник «Матеріялів до українсько-руської етнології» був першим в історії української етнографії подібним виданням, на відміну, наприклад, від фольклористичних – окремих чи серійних. Вочевидь, через це Ф. Вовку як відповідальному редактору та М. Грушевському як голові НТШ у Львові доводилося вперше вирішувати різні за характером стратегічні й поточні питання (наукові, організаційні, видавничі тощо), якими пройняте все листування між ними впродовж 1896–1898 років. Частина проблемних питань було розглянуто раніше, висвітлюючи обговорення вченими нового видавничого проекту та його реалізацію на практиці. Інша частина цих проблем потребує окремого пояснення.

Ф. Вовк як максималіст за духом і професіонал високої проби в різних галузях гуманітарних знань прагнув, щоби нове народознавче видання Товариства не поступалось зарубіжним аналогам. Але в умовах, коли була обмежена кількість кваліфікованих спеціалістів (етнографів), зробити це швидко було вкрай складно, майже неможливо. Через це відповідальному редактору часто доводилося виконувати невластиві для його статусу види робіт. Так, він змушений був перекладати українською мовою тексти матеріалів, які надходили з Наддніпрянської України:

«Біда тільки з земляками – дають мені матеріали, писані по московському, а вважаючи на те, що перекладати я мушу сам і допомогти мені нікому, і на се часу теж треба», – скаржився етнолог М. Грушевському в листі від 12 травня 1897 року [21, с. 135] Про це саме він твердив голові Товариства 26 листопада 1898 року: «Я мусив трохи не усі статті задля “Матеріялів” і перекладати, і навіть переписувати і на пошту писати...» [21, с. 158].

Своєчасний вихід першого тому «Матеріялів до українсько-руської етнології» ускладнило і те, що це було перше ілюстроване видання Товариства й загалом – української етнографічної науки. Себто, за задумом Ф. Вовка, всі описи об'єктів матеріальної культури обов'язково мали супроводжувати ілюстрації – малюнки та фотографії. «Боюся дуже, що прийдеться з Вами дуже торгуватись із-за малюнків... Що будете робити, коли у їх уся сила, бо без їх і текст нічогісінько не варт», – писав учений М. Грушевському 24 лютого 1897 року [21, с. 123–124]. І Ф. Вовк справді «торгувався» з головою НТШ у Львові за кожне зображення, яке доповнювало текст археологічної чи етнографічної праці, неодноразово обговорював з ним різні видавничі аспекти, пов'язані з публікацією ілюстративного матеріалу, їхню якість, розміри тощо [21, с. 128, 129, 131, 136, 141, 146 та ін.].

Натомість М. Грушевський завжди прагнув обмежити «апетит» Ф. Вовка стосовно загального обсягу ілюстративного матеріалу в новому серійному виданні, причому з об'єктивних причин – через недостатню фінансову спроможність Товариства. «З огляду, що I т. Етнолог[ічних] матеріялів для численних клішів і літографій, тяжких корект і доброго паперу, стає Товариству досить дорого, не можна ще сказати на певно тепер, чи II т. їх може значно форсуватись ще в сім році...», – стверджував М. Грушевський у посланні Ф. Вовку від 31 березня 1898 року [21, с. 149]. Надто велику вартість нового народознавчого видання, порівняно з іншими, Ф. Вовку підтвердив напередодні

1899 року І. Франко як голова Етнографічної комісії: «Етнол[огічні] матер[іали]» – видання, яке на наші відносини, досить коштовне, купувати його будуть мало, субвенція наша скупа, а на її підвищення нема надії. Остаточно я думаю, що ліпше видати два томи в рік не обіцявши, ніж обіцяти два і не видати жодного» [27, с. 123].

Водночас відповідальний редактор «Матеріалів...» змушений був постійно думати і дбати про належну репрезентативність і художню якість малюнків та світлин, якими ілюстрували тексти наукових розвідок. Однак далеко не всі автори досконало володіли азами художника чи фотомайстра. Наочний приклад цього – В. Гнатюк. У листі від 20 жовтня 1897 року молодий дослідник так пояснював Ф. Вовку погану якість своїх малюнків до статті про кушнірство: «Малюнки мої всі лихі тому, що я не вмю малювати: як вмів, так зробив, бо нікому не міг дати намалювати на селі, до міст[а] ж не можливо було знов мені поодинокі прилади привозити і то з ріжних причин. Щодо присланого Вами малюнку, то й ту не можу Вас вдоволити зовсім, головню тому, що не маю вже своїх чернеткових записів, а чистовик у Вас» [22, с. 9–10].

Аналогічні проблеми були з ілюстративним матеріалом інших дописувачів до «Матеріалів до українсько-руської етнології». Наприклад, у листі до В. Гнатюка від 24 січня 1900 року Ф. Вовк просив у адресата допомоги – повідомити місце проживання Андрія Веретельника: «А ви [будьте] ласкаві написати мені [йо]го ад[ресу], [я дам] [йо]му деякі поради як <...> що з того, що Ви прислали <...> [йо]му вернути, щоб він доповнив і перемалював деякі малюнки (узагалі він малює дуже здатно!)» [22, с. 25].

Очевидно, усі подібні випадки суттєво ускладнювали й уповільнювали підготовку етнологічного збірника до друку.

Гальмували роботу Ф. Вовка як відповідального редактора «Матеріалів до українсько-руської етнології» також прогалини методичного характеру в тогочасному україн-

ському народознавстві. Маємо на увазі те, що до ХХ ст. багато ділянок традиційно-побутової культури українців, передусім господарські заняття та матеріальну культуру, вчені оминали далекими стежками. За відсутності зразків наукової продукції, вочевидь, етнографові-початківцю важко було відразу досягнути різні нюанси дослідницької роботи, особливо польової науково-пошукової.

З цією прогалиною в українському народознавстві був добре обізнаний Ф. Вовк. Саме тому вже на стадії обговорення нового видавничого проекту етнолог інформував М. Грушевського про те, що має намір надрукувати «невеличку спеціальну програмку за для деяких питань етнографічних» [21, с. 120]. Згодом, у лютому 1897 року вчений планував опублікувати в етнологічному збірнику дві окремі програми – «Програму до збирання весільних звичаїв» та «Програму до етнографії життя» [21, с. 123]. Намір підготувати дві окремі програми (про «етнографію побиту» та весілля) дослідник підтвердив М. Грушевському і в листі від 4 липня 1897 року [21, с. 141].

Наступні події докорінно змінили плани Ф. Вовка стосовно цих методичних праць. Зумовили їх, найвірогідніше, ділові стосунки вченого з В. Гнатюком. Як зазначалося вище, у посланні від 20 жовтня 1897 року молодий дослідник пояснив знаному відповідальному редактору «Матеріалів...» причини орфографічної специфіки текстів його досліджень про кушнірство та народне харчування. Тоді ж він попросив допомоги у Ф. Вовка: «Хоть я добре знаю, що Ви не маєте много вільного часу, смію просити Вас, подати мені до сих записей свої сказівки – можливо, спеціальний квестионар – а я до кожної Вашої ради застосуюся якнайліпше: за те и обіцією Вам прислати якнайбільше і як найрізномроднішого матеріалу» [22, с. 10]. І цієї допомоги В. Гнатюк чекав не довго [5, с. 1368]. А потім етнолог підготував відому, об'ємну за обсягом «Програму до збирання відомостей дотичних народньої побутової техніки (Arts of life)» [23, с. 1–22 (окрема пагінація)],

яка увінчала перший том «Материялів до українсько-руської етнології», а водночас замінила дві програми, задекларовані ним раніше. Це справді була перша в історії українського народознавства програма, в якій автор подав чітку розгорнуту класифікацію розділів етнографічної науки та сформулював блоки питань, які всебічно охоплювали різні ділянки господарських занять (основні й допоміжні) та матеріальної культури.

Але відповідальний редактор не думав обмежувати перший том нового серійного видання НТШ у Львові лише цією методичною працею. Як засвідчує кореспонденція між ученими (М. Грушевським і Ф. Вовком), народознавець планував опублікувати в ньому ще одну програму – Митрофана Дикарева про сільські молодіжні громади. Однак у листопаді 1898 року під час обопільної суперечки стосовно темпів підготовки «Материялів...», Ф. Вовк прийняв рішення зняти її з друку [21, с. 159], щоби прискорити вихід книжки у світ. Відтак цей квестіонар М. Дикарева оприлюднили аж у третьому томі етнологічного збірника [12, с. 1–27 (окрема пагінація)].

Вочевидь, існували й інші, менш суттєві чинники, зокрема й особистого характеру, які зумовили тривалу підготовку й повільний друк нового серійного видання. Натомість, озираючись у минуле, нині важко уявити собі українську етнологію без матеріалів, опублікованих на його сторінках.

Неординарність «Материялів...» полягала і в тому, що, на відміну від інших серійних видань Товариства («Записок Наукового товариства ім. Шевченка», «Літературно-наукового вістника», «Етнографічного збірника», «Жерел до історії України-Руси» та десятка інших), цей друкований орган тричі змінював офіційну назву: «Материяли до українсько-руської етнології» («Материяли до українсько-руської етнології») (1899–1908, т. I–X), «Материяли до української етнології» (1909–1919, т. XI–XX) та «Материяли до етнології й антропології» (1929, т. XXI–XXII).

Первісна назва «Материяли до українсько-руської етнології» постала у процесі обговорення проекту нового серійного видання. Зокрема, у посланні до М. Грушевського від 24 лютого 1897 року Ф. Вовк, розмірковуючи про його зміст і характер, зазначив: «Не хотілось би мені цього видання *Збірником* звати, краще було б: *Материяли до русько-української етнології* (тільки не етнології) – так якось поважніше було б... Як Вам здається?» [21, с. 124].

Ідея Ф. Вовка дуже заімпонувала голові Товариства: «Титул: “Материяли до українсько-руської етнології” мені подобається дуже; що до Б в етнології, то нас, вихованців російських шкіл, він ріже в око, (хоч має рацію, бо А все м’яке в європейських мовах), але треба змиритись прийнятою Товариством правописи по можності, і особливо на окладках» [21, с. 126].

Отже, назва етнологічного збірника в редакції М. Грушевського («Материяли до українсько-руської етнології») згодом (з 1899 р.) стала офіційною. Щоправда, і до цієї історичної події, і після неї у документах науково-дослідної установи та особистій кореспонденції її співробітники найменували видання по-різному: «Етнологічний збірник», «Етнологічні матеріали», «Материяли етнологічні», «Материяли», «Збірник материялів», «Збірник» тощо [10, с. 8; 15, с. 3; 16, с. 4; 17, с. 1; 18, с. 1; 19, с. 4; 21, с. 119, 120, 122, 124, 128 та ін.; 22, с. 10, 11, 15, 24, 25, 27, 29–32 та ін.].

Як уже наголошувалося в одній із наших попередніх праць [4, с. 415–416], зміна офіційної назви друкованого органу будь-якої наукової установи, зокрема й НТШ у Львові, не може бути примхою його керівництва чи відповідального редактора, тим більше випадковим явищем. Вона обов’язково засвідчує значну еволюцію наукової та суспільної думки, розвиток й утвердження нових наукових напрямів, шкіл тощо. Через півтора десятка років після публікації першого тому «Історії України-Руси» М. Грушевського поняття «український народ», «українська

нація» стали настільки близькими українському загалу, що вживання в різних наукових виданнях подвійної назви «українсько-руський» видавалося вже цілковито зайвим. Саме тому в 1909 році й змінили титул етнологічного збірника на «Матеріяли до української етнології».

Синхронно активно розвивалося українське народознавство, зокрема й антропологія. Ф. Вовк та його учні (Олександр Алешо, Анатолій Носів, Сергій Руденко та ін.), а також Іван Раковський зібрали напередодні Першої світової війни цікаві антропологічні матеріали, які треба було донести до наукової громадськості. Окремого антропологічного друкованого органу українські вчені поки що не мали. Цю місію могло виконати лише НТШ у Львові. Тим паче, що прецедент публікації власне антропологічних джерел на сторінках «Матеріялів...» уже був – статтю «Антропометричні досліди українського населення Галичини, Буковини й Угорщини» Ф. Вовк опублікував на сторінках якраз цього серійного видання [3]. Що більше, на підготовці зазначеної праці наполягли самі члени Етнографічної комісії. Зокрема, на засіданні 21 червня 1906 року вони постановили «звернути ся <...> до д[окто]ра Ф. Вовка з просьбою, щоби ще сього року зладив до «Матеріялів до укр[аїнсько]-руської етнології» статю про антропологічні поміри, роблені за підмогою комісії» [29, с. 13]. Рішення про її друк було прийнято на засіданні Історично-філософської секції 2 квітня 1908 року, на якому зміст дослідження Ф. Вовка представив історик Степан Томашівський [30, с. 9].

Зважаючи на всі зазначені обставини, напередодні Першої світової війни (25 червня 1914 р.) Етнографічна комісія прийняла важливе рішення: «З огляду [на те. – М. Г.], що восени [1914 р. – М. Г.] комісія має надію дістати антропологічні праці, постановлено в «Матеріялах до укр[аїнської] етнології» завести окремий антропологічний відділ та вибрано його редактором д[окто]ра Ів[ана] Раковського. При сій нагоді ухва-

лено «Матеріяли» довести під теперішньою назвою до 20-го тому, а від 21 т. підібрати для них іншу назву» [31, с. 22].

Однак задуму в 1914 році щодо зміни назви «Матеріялів до української етнології» та відкриттю в серійному виданні нової, пов'язаної з антропологією, наукової рубрики, завадила Перша світова війна. До цієї теми члени Етнографічної комісії повернулися аж через чотири роки. Зокрема, 9 червня 1918 року на засіданні етнографів і фольклористів В. Гнатюк нагадав присутнім про рішення, прийняте напередодні війни, – змінити назву «Матеріялів до української етнології» так, «щоб можна було у них містити й антропологічні праці». Члени науководослідного підрозділу зупинились на назві «Матеріяли до етнології і антропології» [2, арк. 5]. Тоді ж вони обрали до складу підрозділу І. Раковського та Я. Пастернака, які безпосередньо займалися антропологічними студіями і мали підсилити відповідний напрям роботи в Комісії. У 1919 році вийшов з двоєний (19–20) том етнологічного збірника, у зв'язку з чим 12 жовтня цього самого року спеціалізована науково-організаційна одиниця Товариства прийняла остаточне рішення: «На сім томі закінчується серія, а від 21 т. буде її назва «Матеріяли до етнології й антропології», відповідно до давнішої ухвали» [2, арк. 5]. Сучасним етнологам добре відомо, що з цією назвою вийшов лише один з двоєний (21–22) том видання (1929), після чого воно стало набутком історії.

З офіційною назвою наукового друкованого органу тісно пов'язаний предметний засяг публікацій на його сторінках. У попередніх дослідженнях автор уже докладно аналізував погляди Ф. Вовка стосовно об'єкта і предмета різних народознавчих дисциплін [6; 7], через що немає потреби зупинятись на цьому аспекті ще раз. У пропонованій статті стисло розглянемо лише дотримання його поглядів стосовно етнології як науки впродовж періоду виходу «Матеріялів...».

Нагадаємо: Ф. Вовк, наслідуючи кращі традиції західноєвропейських та американ-

ських етнологів, уважав цю галузь наукових знань порівняльно-аналітичною дисципліною, предметом дослідження якої мають бути анатомо-фізіологічні риси, етнічний склад, різні складові й цілі комплекси традиційно-побутової культури, сімейне і громадське життя тощо власного народу, причому в етнокультурних зв'язках з іншими етнічними спільнотами. Крім цього, етнологічні студії обов'язково передбачали широке залучення даних суміжних гуманітарних дисциплін, насамперед фізичної антропології та археології (палеоетнології). Але основою етнологічних досліджень мали слугувати етнографічні джерела (польові матеріали), які належало зібрати й опрацювати фахівцям «справжньої» чи «описової» етнографії [6, с. 339–341, 347–349].

Добре обізнаний із загальним станом української етнографічної науки наприкінці ХІХ ст., Ф. Вовк, на нашу думку, свідомо обрав для нового серійного видання Товариства нейтральну назву «Матеріяли до українсько-руської етнології», у якій ключовими були два слова – «матеріяли» та «етнологія». З одного боку, цей друкований орган призначався для оприлюднення етнографічних, археологічних та антропологічних джерел, які збирали науковці відповідних спеціальностей, з другого, – усі ці матеріали мали підготувати ґрунт для справжньої етнології як окремої галузі наукових знань – універсальної, узагальнюючої, аналітичної.

Наполягання на тому, що в етнологічному збірнику треба друкувати лише етнографічні, археологічні та антропологічні матеріали, пронизує всю кореспонденцію Ф. Вовка до М. Грушевського впродовж 1896–1898 років. Водночас він був категорично проти публікації на його сторінках фольклорних записів, вважаючи, що для цього є інше спеціалізоване видання – «Етнографічний збірник». І навіть тоді, коли йому дорікали за те, що пропонує до «Матеріялів...» весільні пісні М. Максимовича, Ф. Вовк препарував ці закиди беззаперечними аргументами: «Я *завів* його [М. Максимовича. – М. Г.]

у проспект і думаю, що маю рацію: це пісні *весільні* і до того ще *ритуальні*, і по своєму науковому значінню належать більш до етнології звичаїв, ніж до фольклору. Інакше не треба б було містити до «Матеріялів» і *весілля узагалі*» – писав він М. Грушевському [21, с. 145].

Гортаючи різні випуски досліджуваного видання, зауважуємо ще одну цікаву деталь, яку оминули наші попередники: до тих пір, доки відповідальним редактором «Матеріялів до українсько-руської етнології» був Ф. Вовк (1899–1905, т. 1–7), на їх сторінках друкувалися лише етнографічні та археологічні матеріали. Суто етнографічний характер мала і двотомна праця Марка Грушевського «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу», опублікована за редакцією Зенона Кузеля (т. 8, 9) – одного з найактивніших учасників антропологічно-етнографічних експедицій під керівництвом Ф. Вовка на теренах Східної Галичини, Буковини та Закарпаття (1903–1906). До речі, у 1902 році Ф. Вовку особисто пропонували підготувати це дослідження до друку [22, с. 44].

Згодом, коли Ф. Вовк припинив наукове редагування «Матеріялів...» і не входив до правління Етнографічної комісії (з 1909 р.), структура і характер окремих випусків друкованого органу суттєвого змінилися. Зокрема, крім етнографічних, археологічних та антропологічних джерел тут почали публікувати також фольклорні й споріднені з ними етномузикознавчі матеріали: В. Гнатюка «Гаївки» (т. 12), Філарета Колесси «Мелодії українських народних дум» (т. 13, 14), «Мелодії українських народних пісень з Поділля і Холмщини зібрані Л. Плосьайкевичом і Я. Сенчиком» (т. 16). Словом, напередодні Першої світової війни члени Етнографічної комісії, фактично, почали інтерпретувати предметний засяг серійного видання значно ширше, ніж його вважав уродженець Полтавщини. Водночас зазначені факти дають нам підстави стверджувати: вже тоді в НТШ у Львові назривала криза «справжньої» чи «описової» етнографії, на самостійному розвитку якої так

наполягав Ф. Вовк і задля якої придумав окреме серійне видання – «Материяли до українсько-руської етнології». Але це вже тема іншої розмови.

Отже, докладно проаналізувавши основні події, пов'язані з початком друку «Материялів до українсько-руської етнології», маємо підстави для кількох узагальнюючих висновків.

По-перше, ідею видавати окремих етнологічний збірник у межах НТШ у Львові запропонував Ф. Вовк – єдиний український етнолог наприкінці ХІХ ст. Її підхопив М. Грушевський, який підтримав задум ученого і всебічно допомагав йому реалізувати його на практиці.

По-друге, перший том нового серійного видання Товариства Ф. Вовк як відповідальний редактор почав готувати вже у 1896 році – задовго до заснування Етнографічної комісії. Через різні організаційні та видавничі проблеми цей процес тривав майже три роки (до кінця 1898).

По-третє, під час підготовки першого тому «Материялів...» до друку його зміст неодноразово змінювався – як основної частини (статті), так і додатку (програмне забезпечення). Відомий сучасникам зміст першого випуску нового серійного видання – це результат копіткої роботи Ф. Вовка та його дискусії з М. Грушевським, який виконував функцію посередника між відповідальним редактором і Президією та Історично-філософською секцією Товариства.

По-четверте, у процесі підготовки першого тому етнологічного збірника Ф. Вовк як відповідальний редактор стикнувся з низкою організаційних і видавничих проблем, які мали переважно об'єктивний характер. Значну їх частину вченому довелося вирішувати вперше в українському народознавстві. Так, через те, що «Материяли...» задумувалися як ілюстроване видання, це суттєво ускладнило його підготовку та затримало друк.

По-п'яте, за задумом Ф. Вовка, досліджуваний друкований орган призначався для публікації на його сторінках етнографічних, археологічних та антропологічних матеріалів – основи етнології як окремої галузі наукових знань. У період його редакторської праці з «Материялами...» в Товаристві строго дотримувалися цього задуму. Призупинивши інтенсивну співпрацю з Етнографічною комісією, в етнологічному збірнику почали друкувати також фольклорні й споріднені з ними етномузикознавчі матеріали.

По-шосте, незважаючи на тривалу підготовку першого тому «Материялів до українсько-руської етнології» до друку, їх вихід у світ став важливою подією в історії українського народознавства. З одного боку, вона знаменувала інтенсивний розвиток «настоящої» чи «описової» етнографії (за Ф. Вовком), з другого, – початок формування нової її якості – етнології.

По-сьоме, підготувавши перший том нового серійного видання до друку, Ф. Вовк підтвердив свій високий статус першого етнолога в історії української науки.

Примітки

¹ Тут і далі виділено в оригіналі.

² Цю працю Митрофана Дикарива Ф. Вовк згодом переслав до Львова і її надрукували в п'ятому томі «Етнографічного збірника» [13].

³ Ідеться про серійне видання «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури».

⁴ Мова йде про Костю Паньківського (1855–1915) – українського громадського діяча, журналіста і видавця, члена-засновника НТШ у Львові.

⁵ У документі ініціал імені Мосори помилово поданий буквою «О», позаяк його звали Михайлом.

⁶ Мова йде про Петера-Симона Палласа (1741–1811) – німецького і російського натураліста, геолога, етнографа та енциклопедиста другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст.

⁷ Карло (Кароль) Беднарський – фахівець друкарської справи, видатний поліграфіст, багатогорічний директор друкарні НТШ у Львові.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка). Оп. 1. Спр. 33 (Книга протоколів засідань Президії. 1893–1902). 147 арк.
2. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка). Оп. 1. Спр. 746 (Протоколи засідань Етнографічної комісії, 1914–1943). 33 арк.
3. Вовк Ф. Антропометричні досліди українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1908. Т. X. Ч. 1. С. 1–39 + 12 табл. + 1 карта.
4. Глушко М. Антропологічні студії в Науковому товаристві імені Шевченка (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. Вип. 45. С. 413–436.
5. Глушко М. Володимир Гнатюк – біла джерел формування українознавства. *Народознавчі зошити*. 2018. № 6. С. 1366–1375.
6. Глушко М. Етнологія: дефініції і предмет студій в НТШ (кін. XIX – 30-ті рр. XX ст.). *Народознавчі зошити*. 2010. № 5–6. С. 707–714.
7. Глушко М. Народознавчі дисципліни у дослідженнях Наукового товариства ім. Шевченка: дефініції і предметний засяг. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2010. Т. ССLIX : Праці Секції етнографії і фольклористики. С. 337–363.
8. Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1896 і 1897 р. Записка для загального збору 1898 р. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1898. Т. XXI. Кн. I. С. 10–17.
9. Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в р. 1895. Записка для загального збору р. 1896. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1896. Т. X. Кн. II. С. 5–12.
10. Грушевський М. Наукове Товариство імені Шевченка і його діяльність в 1898 р. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1899. Т. XXVII. Кн. I. С. 3–10.
11. Грушевський М. Передмова. *Етнографічний збірник*. Львів, 1895. Т. I. С. VII–VIII.
12. Дикарев М. Програма до збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді (вулицю, вечірницю, досвітки і складки). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1900. Т. III. С. 1–27 (окрема пагинація).
13. Дикарів М. Народна гутірка з поводу коронації 1896 року. *Етнографічний збірник*. Львів, 1898. Т. V. С. 1–24.
14. З Товариства: Засідання виділу (лютий–цвітень). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1899. Т. XXX. Кн. IV. С. 1–3.
15. З Товариства (май–вересень 1897 р.): Діяльність Секцій. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1897. Т. XIX. Кн. V. С. 2–3.
16. З Товариства (май–серпень 1898 р.): Засідання секцій. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1898. Т. XXV. Кн. V. С. 3–4.
17. З Товариства (лютий–квітень 1897 р.). Засідання виділу. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1897. Т. XVII. Кн. III. С. 1–3.
18. З Товариства: Рух в видавництвах. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1897. Т. XVIII. Кн. IV. С. 1.
19. Кокорудз І. Секретарське справоздане з діяльності виділу Наукового Товариства імені Шевченка за рік 1897. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1898. Т. XXI. Кн. I. С. 3–7.
20. Конта Р. Етнологічні дослідження в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові (1892–1940 рр.) : історіографія. Київ : VADEX, 2014. 454 с.
21. Листування Михайла Грушевського та Федора Вовка. *Листування Михайла Грушевського / ред. Л. Винар ; упоряд. Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич*. Київ ; Нью-Йорк ; Париж ; Львів ; Торонто, 2001. С. 93–221.
22. Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком / передм. В. Наулка ; упоряд. та ком. В. Наулка, Н. Руденко, О. Франко. Львів ; Київ, 2001. 215 с.
23. Матеріали до українсько-руської етнології / відп. ред. Ф. Вовк. Львів, 1899. Т. I. XIX + II + 222 + 22 + 11 + [13] с.
24. Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898–1939 рр.). Львів, 2000. 198 с.
25. Скрипник Г. Хведір Вовк і українська народознавча наука. *Народознавча спадщина Хведора Вовка / голов. ред. Г. Скрипник*. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2012. Кн. 1. С. VII–CXVIII.
26. Франко І. До Михайла Мосори. Львів, 31 грудня 1898 р. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 : Листи (1895–1916) / ред. М. Д. Бернштейн ; упоряд. і комент. М. С. Грицютю, О. В. Мишанича, Ф. П. Погребенника*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 124.
27. Франко І. До Ф. К. Вовка. Львів, 31 грудня 1898 р. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 : Листи (1895–1916) / ред. М. Д. Бернштейн ; упоряд. і комент. М. С. Грицютю, О. В. Мишанича, Ф. П. Погребенника*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 122–123.
28. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 : Літературно-критичні праці (1905–1906) / ред. М. Д. Бернштейн ; упоряд. і комент. О. О. Білявської, А. В. Горещького*. Київ : Наукова думка, 1982. С. 68–99.
29. Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. [Львів], 1906. Ч. 27. Вип. III : Справоздане за місяці: май–серпень. 24 с.
30. Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. [Львів], 1908. Ч. 34. Вип. II : Справоздане за місяці: січень–цвітень. 24 с.
31. Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. [Львів], 1914. Ч. 58–59. Вип. II–III : Справоздане за місяці: січень–серпень. 55 с.

References

1. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi* [Central State Archives of Ukraine in Lviv]. Fund 309 (Naukove tovarystvo im. Shevchenka [T. Shevchenko Scientific Society]), Inventory 1, Dossier 33 (Knyha protokoliv zasidan Prezydyii. 1893–1902 [Minutes Book of the Society's Presidium Meetings 1893–1902]), 147 sheets.
2. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi* [Central State Archives of Ukraine in Lviv]. Fund 309 (Naukove tovarystvo im. Shevchenka [T. Shevchenko Scientific Society]), Inventory 1, Dossier 746 (Protokoly zasidan Etnohrafichnoyi komisii, 1914–1943 [Minutes of the Ethnographic Commission Meetings, 1914–1943]), 33 sheets.
3. Vovk F. (1908) Antropometrychni doslidy ukrayinskoho naseleattia Halychyny, Bukovyny y Uhorschchyny [Anthropometric Studies of the Ukrainian Population of Halychyna, Bukovyna, and Hungary]. *Materiyaly doukrayinsko-ruskoyi etnologiyi* [Materials for Ukrainian-Ruthenian Ethnology]. Lviv, Vol. X, Pt. 1, pp. 1–39 + 12 plates + 1 map.
4. Hlushko M. (2010) Antropolohichni studiyi v Naukovomu tovarystvi imeni Shevchenka (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Anthropological Studies at the T. Shevchenko Scientific Society (Late XIXth Century to the 1930s)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna* [Bulletin of the Lviv University. History Series]. Lviv: LNU im. Ivana Franka, Issue 45, pp. 413–436.
5. Hlushko M. (2018) Volodymyr Hnatiuk – bilia dzherel formuvannia ukrayinoznavstva [Volodymyr Hnatiuk – at the Origins of the Formation of Ukrainian Studies]. *Narodoznavchi zoshyty* [The Ethnology Notebooks], # 6, pp. 1366–1375.
6. Hlushko M. (2010) Etnologiya: definitsiyi i predmet studiy v NTSh (kin. XIX – 30-ti rr. XX st.) [Ethnology: Definitions and Subject of Studies at the T. Shevchenko Scientific Society (Late XIXth Century to the 1930s)]. *Narodoznavchi zoshyty* [The Ethnology Notebooks], # 5–6, pp. 707–714.
7. Hlushko M. (2010) Narodoznavchi dystsypliny u doslidzhenniakh Naukovoho tovarystva im. Shevchenka: definitsiyi i predmetnyi zasiah [Ethnological Disciplines within the Studies of the Shevchenko Scientific Society: Definitions and Range of Issues]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* [Proceedings of the T. Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. CCLIX: Pratsi Sektsiyi etnografii i folklorystyky [Papers of Ethnography and Folklore Studies Department], pp. 337–363.
8. Hrushevskiy M. (1898) Naukova diyalnist Tovarystva imeny Shevchenka v 1896 i 1897 r. Zapyska dlia zahalnoho zboru 1898 r. [Scientific Activities of the T. Shevchenko Scientific Society in 1896 and 1897. A Note for the 1898 General Meeting]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* [Proceedings of the T. Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. XXI, Bk I, pp. 10–17.
9. Hrushevskiy M. (1896) Naukova diyalnist Tovarystva imeny Shevchenka v r. 1895. Zapyska dlia zahalnoho zboru r. 1896 [Scientific Activities of the T. Shevchenko Scientific Society in 1895. A Note for the 1896 General Meeting]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* [Proceedings of the T. Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. X, Bk II, pp. 5–12.
10. Hrushevskiy M. (1899) Naukove Tovarystvo imeny Shevchenka i yoho diyalnist v 1898 r. [T. Shevchenko Scientific Society and Its Activities in 1898]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* [Proceedings of the Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. XXVII, Bk I, pp. 3–10.
11. Hrushevskiy M. (1895) Peredmovva [Preface]. *Etnohrafichnyi zbirnyk* [The Ethnographic Collection]. Lviv, Vol. I, pp. VII–VIII.
12. Dykarev M. (1900) Prohrama do zbirannia vidomostey pro hromady i zbirky silskoyi molodi (vulytsiu, vechernytsi, dosvitky i skladky) [A Programme for Collecting Data on Communities and Meetings of Rural Youth (*Vulytsia, Vechernytsi, Dosvitky, and Skladky*)]. *Materiyaly do ukrayinsko-ruskoyi etnologiyi* [Materials for Ukrainian-Ruthenian Ethnology]. Lviv, Vol. III, pp. 1–27 (separate pagination).
13. Dykariv M. (1898) Narodna hutirka z povodu koronatsyyi 1896 roku [A Folk Talk on the Subject of Coronation in 1896]. *Etnohrafichnyi zbirnyk* [The Ethnographic Collection]. Lviv, Vol. V, pp. 1–24.
14. (1899) Z Tovarystva: Zasadannia vydilu (liutyi–tsviten) [From the Society's Activities: A Meeting of the Presidium (February to April)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* [Proceedings of the Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. XXX, Bk IV, pp. 1–3.
15. (1897) Z Tovarystva (may–veresen 1897 r.): Diyalnist Sektsiy [From the Society's Activities (May to September 1897): On Sections' Work]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* [Proceedings of the Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. XIX, Bk V, pp. 2–3.
16. (1898) Z Tovarystva (may–serpen 1898 r.): Zasadannia sektsiy [From the Society's Activities (May–August 1898): Meetings of Sections]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* [Proceedings of the Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. XXV, Bk V, pp. 3–4.
17. (1897) Z Tovarystva (liutyi–kviten 1897 r.): Zasadannia vydilu [From the Society's Activities

(February–April 1897): A Meeting of the Presidium]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* [Proceedings of the Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. XVII, Bk III, pp. 1–3.

18. (1897) Z Tovarystva: Rukh v vydavnytstvakh [From the Society's Activities: Publishing Plans]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* [Proceedings of the Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. XVIII, Book IV, p. 1.

19. Kokorudz I. (1898) Sekretarske spravozdanie z diyalnosti vydlu Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka za rik 1897 [A Secretarial Report on the Activities of the Presidium of the Shevchenko Scientific Society in 1897]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* [Proceedings of the Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. XXI, Bk I, pp. 3–7.

20. Konta R. (2014) *Etnolohichni doslidzhennia v Naukovomu tovarystvi imeni Shevchenka u Lvovi (1892–1940 rr.): istoriohrafia* [Ethnological Studies at the Shevchenko Scientific Society in Lviv (1892 to the 1940s): A Historiography]. Kyiv: VADEX, 454 pp.

21. Vynar L. (ed.) (2001) *Lystuvannia Mykhayla Hrushevskoho ta Fedora Vovka* [Correspondence between Mykhaylo Hrushevskyi and Fedir Vovk]. *Lystuvannia Mykhayla Hrushevskoho* [The Correspondence of Mykhaylo Hrushevskyi] (compiled by R. Mayboroda, V. Naulko, H. Burlaka, I. Hyrych). Kyiv; New York; Paris; Lviv; Toronto, pp. 93–221.

22. Naulko V (ed.) (2001) *Lystuvannia Fedora Vovka z Volodymyrom Hnatiukom* [Correspondence between Fedir Vovk and Volodymyr Hnatiuk] (prefaced by V. Naulko; compiled and annotated by V. Naulko, N. Rudenko, O. Franko). Lviv; Kyiv, 215 pp.

23. Vovk F. (ed.) (1899) *Materyaly do ukrayinsko-ruskoyi etnolohiyi* [Materials for Ukrainian-Ruthenian Ethnology]. Lviv, Vol. I, XIX + II + 222 + 22 + 11 + [13] pp.

24. Sapeliak O. (2000) *Etnohrafichni studiyi v Naukovomu tovarystvi im. Shevchenka (1898–1939 r. r)* [Ethnographic Studies at the Shevchenko Scientific Society (1898–1939)]. Lviv, 198 pp.

25. Skrypnyk H. (2012) *Khvedir Vovk i ukrayinska narodoznavcha nauka* [Fedir Vovk and Ukrainian Ethnology]. *Narodoznavcha spadshchyna Khvedora Vovka* [Ethnological Heritage of Fedir Vovk] (ed.-

in-chief H. Skrypnyk; NAS of Ukraine, M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology). Kyiv: Vyd-vo IMFE, Bk 1, pp. VII–CXVIII.

26. Franko I. (1986) *Do Mykhayla Mosory*. Lviv, 31 hrudnia 1898 r. [A Letter to Mykhaylo Mosora. Lviv, 31 December 1898]. *Franko I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. T. 50: Lysty (1895–1916)* [Franko I. Collected Works in 50 Volumes. Vol. 50: Letters (1895–1916)] (ed. by M. Bernstein; compiled and annotated by M. Hrytsiuta, O. Myshanych, F. Pohrebennyk; NAS of Ukraine, Institute of Literature). Kyiv: Naukova dumka, p. 124.

27. Franko I. (1986) *Do F. K. Vovka*. Lviv, 31 hrudnia 1898 r. [A Letter to F. K. Vovk. Lviv, 31 December 1898]. *Franko I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. T. 50: Lysty (1895–1916)* [Franko I. Collected Works in 50 Volumes. Vol. 50: Letters (1895–1916)] (ed. by M. Bernstein; compiled and annotated by M. Hrytsiuta, O. Myshanych, F. Pohrebennyk; NAS of Ukraine, Institute of Literature). Kyiv: Naukova dumka, pp. 122–123.

28. Franko I. (1982) *Etnohrafichna ekspedytsiya na Boykivshchynu* [An Ethnographic Expedition to Boykivshchyna]. *Franko I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. T. 36: Literaturno-krytychni pratsi (1905–1906)*. [Franko I. Collected Works in 50 Volumes. Vol. 36: Literary Critical Works (1905–1906)] (ed. by M. Bernstein; compiled and annotated by O. Biliavska, A. Horetskyi; NAS of Ukraine, Institute of Literature). Kyiv: Naukova dumka, pp. 68–99.

29. (1906) *Khronika Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka u Lvovi* [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv]. [Lviv], Pt. 27, Iss. III: *Spravozdanie za misiatsi: may–serpen* [A Report on May to August], 24 pp.

30. (1908) *Khronika Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka u Lvovi* [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv]. [Lviv], Pt. 34, Iss. II: *Spravozdanie za misiatsi: sichen–tsviten* [A Report on January to April], 24 pp.

31. (1914) *Khronika Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka u Lvovi* [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv]. [Lviv], Pt. 58–59, Iss. II–III: *Spravozdanie za misiatsi: sichen–serpen* [A Report on January to August], 55 pp.